

УДК 159.9

DOI <https://doi.org/10.32840/2663-6026.2019.4-2.26>**О. В. Яреценко**аспірант кафедри практичної психології
Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

ВПЛИВ СТРЕСОГЕННОГО СЕРЕДОВИЩА ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА ПСИХОЛОГІЧНЕ ЗДОРОВ'Я ПОЛІЦЕЙСЬКИХ

Автором досліджено питання впливу стресогенного середовища правоохоронної діяльності на психологічне здоров'я поліцейських. Визначається, що правоохоронна діяльність є професійною діяльністю з попередження та припинення правопорушень, відновлення порушеного громадського порядку, що протікає у складній, швидкозмінливій конфліктній обстановці, яка характеризується дією цілого ряду екстремальних зовнішніх та внутрішніх психологічних факторів і вимагає від працівників правоохоронних органів високого професіоналізму, витримки, самовладання, рішучості та мужності. Автор зазначає, що правоохоронна діяльність, спрямована на рішення основних завдань зі здійснення боротьби зі злочинністю, охорони громадського порядку та забезпечення суспільної безпеки, і є тією професійною сферою, що, з одного боку, характеризується високою соціальною значимістю та відповідальністю, а з іншого боку – екстремальними умовами діяльності. У правоохоронній діяльності, виходячи з її екстремального характеру, є непоодинокі випадки, пов'язані зі смертю чи пораненнями. Автор констатує, що правоохоронна діяльність є середовищем, яке негативно впливає на психологічне здоров'я людини та в якому може виникати та розвиватись синдром психічного вигорання через суттєвий вплив цілого комплексу стресогенних чинників. Автор поділяє стресогенні риси правоохоронної діяльності на операційні та організаційні. До операційних стресорів відносяться: робота зі злочинцями та жертвами злочинів, загроза раптової смерті, втома, серйозні перебої в сімейному житті, викликані непередбачуваними надурочними роботами, загальний імідж правоохоронців у державі. Дефіцит позитивних емоцій у правоохоронній діяльності може мати набагато більший стресогенний вплив, ніж наявність негативних емоцій. Організаційними стресорами є відсутність ресурсів, у тому числі дефіцит персоналу та обладнання, швидкі зміни в організації, включаючи перейменування, реорганізацію департаментів та ліквідацію посад, складності в комунікації з керівниками, внутрішні розслідування, посилення бюрократії, зайва конкуренція між працівниками, породжена суворого системою просування і відсутністю можливостей для розвитку кар'єри.

Ключові слова: стрес, правоохоронна діяльність, психічне вигорання, негативні емоції, екстремальні ситуації, втома.

Постановка проблеми. Більшість людей стикаються зі стресовими ситуаціями у своєму професійному або особистому житті, але певні професії, серед яких – професія правоохоронця, характеризуються високим рівнем стресових факторів не тільки через природу роботи, але і через значний вплив навколишнього середовища, пов'язаних із робочим середовищем. Із цієї причини Американський інститут стресу розмістив професію правоохоронця в десятку найбільш стресових робочих місць у США, а Майкл Піттаро, виконавчий директор Ради з питань алкоголізму та зловживання наркотиками, поставив правоохоронну діяльність на перше місце у світі серед видів діяльності, які викликають стрес та психічне вигорання [1, с. 23]. С. Джонсон виявив, що робота у сфері правоохоронної діяльності є однією з шести професій, де наявні найвищі середні бали за трьома перемінними, пов'язаними зі стресом. Крім того, що вона була однією з найбільш стресових професій як фізично, так і психологічно, та мала найнижчий рівень задоволеності роботою [2, с. 179].

Відповідно, існує необхідність розкриття правоохоронної діяльності як середовища формування стресових факторів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Протягом останніх десятиліть у зарубіжних студіях були проведені численні дослідження, що аналізують завдання правоохоронних органів, і більшість із них погоджуються, що правоохоронна діяльність – це напружена робота, яка потребує швидкого вирішення ситуацій, пов'язаних із невизначеністю та неоднозначністю умов та ситуацій [3; 4; 5]. Водночас у вітчизняній психологічній науці проблематика стресогенного середовища правоохоронної діяльності практично не розглядалась.

Мета і завдання дослідження. Автор має на меті розкрити питання впливу стресогенного середовища правоохоронної діяльності на психологічне здоров'я поліцейських

Виклад основного матеріалу. Для цього дослідження можна виокремити складові частини правоохоронної діяльності, що створюють додатковий тиск на осіб, які задіяні у цій діяльності. Це:

виконання важливого державного завдання забезпечення законності та правопорядку, додержання публічного та суспільного інтересу, озброєність та особливі повноваження з вирішення конфліктних ситуацій. Як відзначає О.О. Євдокімова, психологічний ракурс даного питання полягає в тому, що діяльність фахівців багатьох юридичних професій (прокурора, судді, слідчого, оперативного працівника й інших) припускає наявність у суб'єкта праці особливих владних повноважень, наявність права і обов'язків застосовувати владу від імені закону. Це може приводити до того, що, з одного боку, разом із цим правом у більшості названих вище осіб розвивається професійне почуття підвищеної відповідальності за наслідки своїх дій, а з іншого боку, тривала звичка застосовувати владу від імені закону може стати підґрунтям для виникнення психологічних професійних деформацій особистості [6, с. 220].

Американська дослідниця М. Сімондс була однією з перших, хто визначив різне походження поліцейського стресу і організував їх у дві категорії: характер роботи поліції є причиною виникнення стресу (наприклад, професійні стресові ситуації), а характер організації роботи поліції є причиною, через що відчувається стрес (наприклад, організаційні стресові ситуації) [7, с. 157]. К. Купер вказував, що найбільш частими стресорами, які мають місце у правоохоронній діяльності, є перевантаження роботою, тривалі зміни, нестача ресурсів і персоналу, велика кількість бюрократичних процедур і стратегій управління [8, с. 17].

М. Оліньї стресогенні риси правоохоронної діяльності поділяє на операційні та організаційні. До операційних стресорів відносяться: перевантаження, робота зі злочинцями та жертвами злочинів, загроза раптової смерті, втома, серйозні перебої в сімейному житті, викликані непередбачуваними надурочними роботами, загальний імідж правоохоронців у державі. Організаційними стресорами у правоохоронній діяльності є відсутність ресурсів, у тому числі дефіцит персоналу та обладнання, швидкі зміни в організації, включаючи перейменування, реорганізацію департаментів та ліквідацію посад, нездатність комунікації з керівниками, невідповідна практика нагляду та управління, відсутність лідерства, внутрішні розслідування, посилення бюрократії, зайва конкуренція між працівниками, породжена суворою системою просування і відсутністю можливостей для розвитку кар'єри, відчуття безпорадності та відсутності сенсу [9, с. 34].

В.Г. Андрюсюк визначає такі психологічні особливості правоохоронної діяльності: жорстка правова регламентація та наявність владних повноважень; високий рівень відповідальності за результати й наслідки роботи; висока соціальна й

особистісна значущість можливих помилок; наявність протидії з боку правопорушників і злочинців; екстремальний характер через наявність ризику для життя й здоров'я; дефіцит часу для аналізу обставин і прийняття рішень; значні психічні й фізичні навантаження; інтенсивний вплив несприятливих чинників [10, с. 25].

Щодо першої ознаки, виділеної В.Г. Андрюсюком, то О.О. Євдокімова зауважує, що жорстке правове регулювання всієї професійної діяльності також відрізняє юридичну працю від інших професій і поступово накладає свій відбиток на особистість кожного її суб'єкта. Уся діяльність слідчого, прокурора, судді, адвоката, нотаріуса, незважаючи на всю її складність і різноманітність, завжди протікає в межах правового регулювання. Вже під час планування власної діяльності кожен фахівець подумки зіставляє свої майбутні дії з нормами чинного законодавства, які такі дії регламентують [6, с. 221].

Варто також врахувати, що робочий час працівників правоохоронних органів часто розподіляється таким чином, що порушується нормальний режим сну і соціального життя. Правоохоронці також піддаються авторитарному стилю управління, а відсутності адекватного планування та ресурсів, самостійності у виконанні обов'язків та надмірної паперової роботи може бути достатнім, щоб емоційно виснажитись [11, с. 31].

Істотною особливістю діяльності працівника правоохоронних органів є конфліктний характер тих ситуацій, на тлі яких розгортається та протікає служба правоохоронця. Конфліктність діяльності проявляється в різних формах: вступаючи у взаємодію зі злочинцем, співробітник відчуває активний опір із його боку, він повинен переборювати спроби порушника замаскувати свої дії, ввести в оману й навіть спровокувати співробітника на неправильні, протиправні дії. У цих критичних ситуаціях спілкування співробітник зобов'язаний зберігати самоконтроль, щоб не піддатися на провокації та протистояти злочинцеві. За словами Е. Куммінга та його колег, щоденну діяльність правоохоронців можна розділити на дві основні групи: забезпечення підтримки і контролю громадського порядку, що змушує цих авторів посилатися на «поліцейського як на філософа, керівника і друга» [12, с. 278].

Собто конфліктна ситуація, що неминуче супроводжує діяльність співробітників правоохоронних органів, містить у собі певний етичний зміст. Якою би причиною не викликався конфлікт, під час нього практично завжди зачіпаються моральні цінності. Способами вирішення конфлікту є свідомі активні дії осіб, зацікавлених у позитивному вирішенні конфлікту, що використовують для цього певні конструктивні засоби. Під конструктивними засобами в першу чергу мають на увазі психоло-

гічні прийоми та способи вирішення конфліктів. Наявність особливих владних повноважень формує в процесі діяльності в працівника правоохоронних органів високу відповідальність за виконану ним роботу [13, с. 109].

На відміну від представників інших професій, співробітники правоохоронних органів щодня зустрічаються з різноманітними категоріями населення. У психологічному плані це означає, що діяльність працівника правоохоронних органів повинна бути гнучкою, нестандартною, творчою (при цьому творчий підхід – тільки в рамках закону й установлених норм; мають місце випадки, коли самовільна творчість і новації переходять у самоправність). Це вимагає знань, умінь, навичок, психологічної підготовки у сфері спілкування [14, с. 42].

Як вказує В.М. Статний, предметний простір правоохоронної діяльності становлять різні службові ситуації, які викликають відповідні дії суб'єкта діяльності з підтримки правового режиму. У результаті діяльності співробітника правоохоронного органу, пов'язаної з розв'язанням і врегулюванням різного роду конфліктів юридичних і фізичних осіб із законом у певних соціально-правових умовах, на перший план виходить її предметний генезис. Як правило, предметний генезис правоохоронної діяльності пов'язаний із забезпеченням адекватності застосовуваних засобів, технологій, що відповідають особливостям її предмета та домінуючих властивостей суб'єкта діяльності. Інакше можна сказати, що предметний генезис правоохоронної діяльності пов'язаний зі змінами не тільки предмета, але й суб'єкта, засобів, умов діяльності, що приводять до досягнення поставленої мети [15].

Служба в правоохоронних органах пов'язана з високою емоційною насиченістю на фоні дефіциту позитивних вражень. Причому негативні емоції співробітникам доводиться придушувати, а емоційна розрядка буває відстрочена на тривалий період.

Британські дослідники Дж. Адамс та Дж. Бак зазначають, що неповажні міжособистісні стосунки та емоційний дисонанс дуже вимогливі і призводять до психологічного розладу та емоційного виснаження в поліцейських [16, с. 1032]. Б. ван Гелдерен констатує, що з усіх негативних емоцій придушення гніву – це емоція, яка найбільше збільшує виснаження [17, с. 517]. У цілому ж негативні емоції, як низькі, так і високі, можуть бути невід'ємною частиною роботи правоохоронця. Однак правоохоронна діяльність також має деякі позитивні сторони та переваги. Одним із джерел задоволення є робота з людьми та для суспільства. Турбота про громадську безпеку підвищує причетність і приносить задоволення [18, с. 165]. Як зазначає Дж. Макгован,

позитивні емоції, особливо емоції, що викликають збудження, сприяють відновленню. Вони не лише мотивують людей виконувати повсякденні завдання, але й спонукають їх до нових і складних завдань; позитивні емоції відіграють захисну роль щодо здоров'я [19, с. 96]. Із цієї причини можна припустити, що дефіцит позитивних емоцій у правоохоронній діяльності може мати багато більший стресогенний вплив, ніж наявність негативних емоцій.

Особливістю діяльності працівників правоохоронних органів можна назвати всю ту специфіку, що пов'язана з фактором небезпеки й ризику. Працівник правоохоронних органів протягом усього часу, а не тільки службового, перебуває в стані стресу. Він зважає на цілком реальну можливість одержати травму після закінчення службового часу. Віктимна схильність діяльності співробітників правоохоронних органів означає підвищену ймовірність агресивного нападу порушників громадського порядку на працівника правоохоронних органів, підвищену ймовірність стати жертвою злочинних зазіхань. Ймовірність агресивного нападу на працівника правоохоронних органів зворотно пропорційна рівню їхньої професійної підготовленості та багато в чому залежить від правильної організації служби, врахування індивідуальних і психологічних особливостей працівників під час підбору особового складу на посади. Усвідомлення працівником правоохоронних органів підвищеної віктимності своєї праці також може відігравати роль психотравмуючого фактора, що приводить до надзвичайно емоційної напруженості служби.

Правоохоронна діяльність досить різноманітна, але в більшості випадків вона пов'язана з дією фактора небезпеки (екстремальності). Термін «екстремальність» має синонімічне значення за змістом у таких словах: «неможливі», «важкі», «складні», «особливі», «надзвичайні», «напружені», «несподівані». Як вказує В.Г. Зазикін, діяльність в особливих умовах поєднана з епізодичним впливом психологічних екстремальних факторів різної потужності та інтенсивності на функціональний стан суб'єкта праці, що викликає мобілізацію резервних можливостей компенсаторного типу [20]. Екстремальні умови характеризуються дією екстремальних факторів, які можуть представляти потенційну або реальну небезпеку для життя і здоров'я людини. Діяльність у таких умовах викликає гетерохронність роботи різних систем організму і психіки людини, вимагає мобілізації всіх його резервів.

Г.С. Зайцев відзначає, що з психологічної точки зору екстремальними умовами (ситуаціями), в тому числі й у правоохоронній діяльності, варто вважати такі, які характеризуються епізодичною, тривалою або постійною дією інтенсивних екс-

тремальних зовнішніх (небезпека, несподіванка, новизна, раптовість, невизначеність обстановки, дефіцит часу і інформації, відповідальність за прийняте рішення і його виконання та ін.) і внутрішніх (тривожність, страх, непевність, нерво-психічна нестійкість та ін.) факторів, що представляють реальну загрозу людському життю або настанню інших суспільно небезпечних наслідків [21]. На переконання В.І. Лебедева, успішна реалізація правоохоронної діяльності пов'язана з високим ступенем безпеки для життя та здоров'я, складністю поставлених завдань, їхня реалізація істотно залежить від високого рівня специфічної підготовки особового складу правоохоронного органу, готовності та вміння співробітників працювати на межі своїх розумових, психічних і фізичних можливостей [22, с. 55].

Х. Копель та М. Фрідман стверджують, що працівники поліції відчують свою діяльність як стресову та травматичну через постійний вплив насильства [23, с. 103]. Загроза насильства – це особливості, пов'язані з роботою правоохоронців, і це може бути потенційним джерелом психологічних неприємностей [24, с. 385]. Р. Сіглер та К. Вілсон визначили, що правоохоронна діяльність зазвичай вважається напруженою як наслідок неминучої небезпеки та травматичних подій, які є основоположними для роботи поліції [25, с. 155]. Критичні випадки, як правило, викликають інтенсивні негативні емоції та події, пов'язані з насильством, зазвичай викликають високу тривожність і почуття безнадії.

Слід відзначити, що у правоохоронній діяльності, виходячи з її екстремального характеру, є непоодинокі випадки, пов'язані зі смертю чи пораненнями. Окрім роботи з мертвими тілами та необхідності надання підтримки тим, хто втратив своїх близьких, правоохоронці усвідомлюють (свідомо чи несвідомо) високу можливість втратити свого співробітника по службі. Зарубіжні дослідження показали, що відвідування похорону загиблого співробітника поліції є однією з найбільш негативних подій, що випробовує правоохоронець; яка може сформувати почуття екзистенційного побоювання про сенс життя і мету служіння своїм громадам. Більше того, більшість органів поліції зберігають імена та картини загиблих офіцерів на меморіальній стіні, яка служить постійним нагадуванням про безпеку роботи [26].

Висновки. Правоохоронна діяльність є професійною діяльністю з попередження та припинення правопорушень, відновлення порушеного громадського порядку, що протікає у складній, швидкозмінливій конфліктній обстановці, яка характеризується дією цілого ряду екстремальних зовнішніх та внутрішніх психологічних факторів і вимагає від працівників правоохоронних органів високого професіоналізму, витримки, самовладання, рішучості

та мужності. Правоохоронна діяльність, спрямована на рішення основних завдань зі здійснення боротьби зі злочинністю, охорони громадського порядку та забезпечення суспільної безпеки, і є тією професійною сферою, що, з одного боку, характеризується високою соціальною значимістю та відповідальністю, а з іншого боку – екстремальними умовами діяльності. Правоохоронна діяльність є середовищем, яке негативно впливає на психологічне здоров'я людини та в якому може виникати та розвиватись синдром психічного вигорання через суттєвий вплив цілого комплексу стресогенних чинників.

Література:

1. Dempsey J., Forst I. An Introduction to Policing. Fifth edition. Delmar, SUA: Cengage Learning. 2009. P. 174.
2. Johnson S., Cooper C., Cartwright S. The experience of work-related stress across occupations. *Journal of Managerial Psychology*. 2005. № 20(2). P. 178–187.
3. Brown J., Campbell E. Stress and policing: Sources and strategies. Chichester : John Wiley & Sons, 1994. 215 p.
4. Oigny M. Stress and burnout in police forces. Québec : Presses de l'Université du Québec, 1991.
5. Schaible L., Gecas V. The impact of emotional labor and value dissonance on burnout among police officers. *Police Quarterly*, 2010. № 13(3) P. 316–341.
6. Євдокімова О.О. Психологічні детермінанти успішності професійної діяльності працівників правоохоронних органів. *Право і безпека*. 2012. № 2(44). С. 217–221.
7. Symonds M. Emotional hazards of police work. *American Journal of Psychoanalysis*. 1970. № 30(2) P. 155–160.
8. Cooper C., Davidson M. Stress in the police service. *Journal of Occupational Medicine*. 1982. № 24(1). P. 4–61.
9. Oigny M. The Police: the Risks Involved in Jobs Governed by Strict Regulations Regarding Crisis. *The Burnout Example in the Police Environment*, 2009.
10. Юридична психологія : підручник / кол. авт. : Д.О. Александров, В.Г. Андросюк, Л. І. Казміренко та ін. Київ : КНТ, 2007. 360 с.
11. Ranta R., Sud A. Management of stress and burnout of police personnel. *Journal of the Indian Academy of Applied Psychology*. 2008. № 34(1). P. 29–39.
12. Cumming E., Cumming I., Edell L. Policeman as philosopher, guide and friend. *Social Problems*. 1965. № 12(3) P. 276–286.
13. Ахрямкина Т.А. Специфика феномена «эмоционального выгорания» у сотрудни-

- ков правоохранительных органов. *Вестник Самарской гуманитарной академии. Серия «Психология»*. 2009. № 2(6). С. 104–115.
14. Шабанова К.Г. Синдром эмоционального выгорания у сотрудников линейных подразделений. *Психопедагогика в правоохранительных органах*. 2007. № 2(29). С. 40–44.
 15. Статный В.М. Целевой, ценностно-смысловой и предметный генезис правоохранительной деятельности. *Журнал «Психология и право»*, 2011. № 3. URL : http://psyjournals.ru/psyandlaw/2011/n3/46573_full.shtml (дата звернения 30.08.2019)
 16. Adams G., Buck J. Social stressors and strain among police officers: it's not just the bad guys. *Criminal Justice and Behavior*, 2010. Vol. 37. No. 9. pp. 1030–1040.
 17. Van Gelderen B., Bakker A., Konijn E. Daily suppression of discrete emotions during the work of police service workers and criminal investigation officers. *Anxiety, Stress & Coping*. 2011. Vol. 24. No. 5. pp. 515–537.
 18. Van Gelderen B., Konijn E., Bakker A. Emotional labor among trainee police officers: the interpersonal role of positive emotions. *Journal of Positive Psychology*, 2011. Vol. 6. No. 2. pp. 163–172.
 19. McGowan J., Gardner D. and Fletcher, R. Positive and negative affective outcomes of occupational stress. *New Zealand Journal of Psychology*, 2006. Vol. 35. No 2. pp. 92–98.
 20. Зазыкин В.Г. Деятельность специалистов в особых условиях (психолого-акмеологические основы). Москва : НИИВО, 1994.
 21. Зайцев Г.С. Экстремальные условия деятельности: понятие, содержание, классификации. *Вестник Кыргызско-Российского славянского университета*, 2014. Т. 14. № 10. URL : <https://www.krsu.edu.kg/vestnik/2014/v10/a06.pdf> (дата звернения: 30.08.2019).
 22. Лебедев В.И. Личность в экстремальных условиях. Москва : Политиздат, 1989. 303 с.
 23. Kopel H., Friedman M. Effects of exposure to violence in South African Police. In J.M. Violanti & D. Paton. *Police trauma: Psychological aftermath of civilian combat*. 1999. pp. 99–112.
 24. Vuorensyrja M., Malkia M. Nonlinearity of the effects of police stressors on police officer burnout. *Policing: An International Journal of Police Strategies and Management*. 2011. Vol. 34. No. 3. pp. 382–402.
 25. Sigler R., Wilson C. Stress in the work place: Comparing police stress with teacher stress. *Journal of Police Science & Administration*, 1988. № 16(3). P. 151–162.
 26. Henry V. Death work: Police, Trauma, and the Psychology of Survival. Oxford University Press. 2004. 415 p.

Yereshchenko O. V. The impact of a stressful law enforcement environment on the psychological health of police officers

The author investigates the impact of the stressful environment of law enforcement on the psychological health of police officers. It's determined that law enforcement activity is a professional activity for the prevention and termination of offenses, the restoration of disturbed public order, which takes place in a complex, rapidly changing conflict environment, characterized by the action of a number of extreme external and internal psychological factors, and requires a very high level of professionalism endurance, self-control, determination and courage. The author notes that law enforcement activities aimed at solving the main tasks of combating crime, protecting the public order and ensuring public safety, and is a professional field, which, on the one hand, is characterized by high social importance and responsibility, and on the other hand – extreme conditions of activity. Law enforcement activities, based on their extreme nature, have numerous cases of death or injury. The author states that law enforcement is an environment that adversely affects a person's psychological health and in which mental burnout syndrome can occur and develop due to the significant impact of a whole range of stressful factors. The author shares the stressful features of law enforcement and divides it into operational and organizational. Operational stressors include: dealing with criminals and victims of crime, the threat of sudden death, fatigue, serious disruptions in family life caused by unpredictable overtime, the overall image of law enforcement in the country. The lack of positive emotions in law enforcement can have a much greater stressful impact than the presence of negative emotions. Organizational stressors are the lack of resources, including staffing and equipment shortages, rapid changes in organization, including renaming, reorganizing departments and eliminating positions, difficulty in communicating with executives, internal investigations, increased bureaucracy, unnecessary competition between employees, fostering rigorous system lack of career opportunities.

Key words: stress, law enforcement, mental burnout, negative emotions, extreme situations, fatigue.